

POKUŠAJ SUZBIJANJA GLAGOLJICE NA ZADARSKOJ SINODI 1460. GODINE

Zvezdan STRIKA, Gablingen

U radu se prikazuje odluka Zadarske sinode od 4. prosinca 1460. na kojoj je nadbiskup Mafej Vallaresso pokušao suzbiti upotrebu liturgije na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije (lingua sclava). Sinodalni akti nisu danas sačuvani već je dostupan samo jedan dio sinodalnog kanona u dvije verzije. Originalnu verziju donosi Carlo F. Bianchi, dok je drugu, neznatno izmijenjenu, pribilježio Ivan Zanotti – Tanzlingher. Poslije interpretacije i konzultacije mjerodavnih vrela zaključuje se kako sinodalna odredba nije posve dokidala liturgijska slavlja na hrvatskom jeziku nego je samo na sinodi poduzet pothvat prostornog i vremenskog suzbijanja »glagoljaške liturgije«. Zadarski su nadbiskupi pokušavali tijekom XVI. stoljeća suzbiti glagoljicu na teritoriju nadbiskupije, ali – kako to pokazuju dostupna vrela – nisu imali znatnijeg uspjeha.

KLJUČNE RIJEČI: *Zadarska sinoda, Zadarska nadbiskupija, nadbiskup Vallaresso, renesansa, glagoljica, staroslavenska liturgija.*

1. Uvod

Ilirsko-romanski Zadar prvi je među gradovima na istočnoj jadranskoj obali koji se intenzivnije povezivao sa slavenskim stanovništvom.¹ Upravo njihovim marom pristajali su u zaleđu Zadra naseljeni Hrvati uz kršćansku vjeru i s vremenom su se naseljavali u samome gradu tako da je hrvatski jezik postao njihov svakodnevni govor.² U tom se kontekstu slavljenje službe Božje na narodnom (tj. hrvatskom) jeziku u samome Zadru razvijalo paralelno s općim razvojem glagoljaštva diljem dalmatinske obale. Skoro zaboravljeni povjesni-

¹ Petar SKOK, *Dolazak Slavena na Mediteran*, Split, 1934., 220. Vrijedno je konzultirati još i studiju istog autora »Postanak hrvatskog Zadra«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1, Zagreb, 1954., 37-68.

² Usp. Ante M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra«, *Zadar – Zbornik*, priredila Matica hrvatska, Zagreb, 1964., 373-429; Amos Rube FILIPI, »Popovi glagoljaši na visini svoga poziva«, *Vjesnik Zadarske nadbiskupije*, 7, Zadar, 1964., 140-148. Vrijedne podatke donosi Petar RUNJE, *O knjigama hrvatskih glagoljaša*, Zagreb, 1988.; ISTI, »Knjige glagoljaša Zadarske nadbiskupije u srednjem vijeku«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zagreb – Zadar, 2007., 151-184.

čar Giuseppe Ferrari-Cupilli (1809.-1865.), koji je prvi ukazao da krstionica s natpisom vojvode Višeslava potječe iz grada Nina,³ spominje sredinom XIX. stoljeća 74 rukopisna kodeksa starih glagoljskih spisa.⁴ Papa je Aleksandar III. (1159.-1181.) 13. ožujka 1177. godine pri svojem dolasku u Zadar bio pozdravljen »gromkim pjevanjem lauda i kantika na svome hrvatskom jeziku«.⁵ Pri opsadi Zadra Mlečani su 21. kolovoza 1346. godine pozivali stanovništvo na predaju preko gradskih zidina na hrvatskom i latinskom jeziku.⁶ Zadarski je trgovac Damjan tijekom rujna 1380. godine u svojem inventaru imao jednu Bibliju na slavenskom jeziku.⁷ U XV. stoljeću postao je Zadar rasadištem glagoljaštva, ali isto tako iz susjedne Italije prodire humanističko-renesansni duh. Pod utjecajem venecijanskog plemića Mafeja Vallaressa proširio se humanistički krug. Njega je papa Nikola V. (1447.-1455.) imenovao zadarskim nadbiskupom 24. srpnja 1450. godine i na toj je dužnosti ostao sve do svoje smrti 1496. godine.⁸ Među humanistima posebno se ističe kanonik Šimun, koji je sastavio svoju oporuku na hrvatskom jeziku 5. veljače 1468. godine.⁹ Uz njega treba spomenuti i kanonika Franju Minucija († 1507.),¹⁰ svetokrševanske opate

³ Usp. Giuseppe FERRARI – CUPILLI, *Osservatore dalmatico*, Zara, 1853., br. 135; ISTI, »Su d' un antica vasca battestimale del Museo Correr di Venezia«, *La voce Dalmatica*, Zara, 1860., br. 22. Njegovo je mišljenje najprije prihvatio Franjo Rački, zatim Luka Jelić i Ferdo Šišić, te je danas s malim izuzetcima općenito prihvaćeno. Ivo PETRICIOLI, »Osvrt na ninske građevine«, *Povijest grada Nina*, priredili Grga NOVAK – Vjekoslav MAŠTROVIĆ, Zadar, 1969., 299-356; Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija do 1918.*, knjiga druga, Zagreb, 1992., 248; Stjepan PANTELIC, *Hrvatska krstionica*, Split – Mainz, 2000.; Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, »Krsni zdenac Hrvata. Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava«, *Croatia christiana periodica*, 31, Zagreb, 2007., 1-31.

⁴ Giuseppe FERRARI – CUPILLI, *Scritti storici et letterari*, vol. I, Zara, 1889., 268. Usp. studije »Popis glagoljskih kodeksa u Zadarskoj nadbiskupiji« koje je priredila skupina autora: Vladislav CVITANOVIĆ, *Starine JAZU*, 42, Zagreb, 1949., 349-370; *Starine JAZU*, 43, Zagreb, 1951., 259-270; Amos Rube FILIPI, *Starine JAZU*, 43, Zagreb, 1951., 271-275; Petar VLASANOVIĆ, *Starine JAZU*, 43, Zagreb, 1951., 276-279; Ante M. STRGACIĆ, *Starine JAZU*, 43, Zagreb, 1951., 280-287; Vladislav CVITANOVIĆ, *Starine JAZU*, Zagreb, 1957., 197-221; Pavao KERO, *Popis glagoljskih kodeksa Zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2008.

⁵ »Cum imensis laudibus et canticis altissime resonantibus in eorum slavica lingua.« *Le Liber pontificalis. Texte, introduction et commentaire*, vol. II, priredio Louis DUCHESNE, Paris, 1892. (pretsak 1955.), 437, hrvatski prijevod donosi Ante M. STRGACIĆ, »Papa Alekandar III. u Zadru«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1, Zagreb, 1954., 153-187, ovdje: 153; Nada KLAJIĆ – Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, *Prošlost Zadra – knjiga 2*, Zadar, 1976., 112.

⁶ Šime LJUBIĆ, *Listine o odnošajih južnoga slavenstva i mletačke republike*, sv. II, MSHSM, 2, Zagreb, 1870., 374.

⁷ »Una Biblia in slavica lingua pignorata per ducatis duobus auri.« Podatak je pronašao Petar Runje u Državnom arhivu u Zadru. Petar RUNJE, »Hrvatska Biblija u Zadru godine 1380.«, *Marulić*, 21, Zagreb, 1988., 453-457, sada pretsak u: ISTI, *Prema izvorima*, Zagreb, 1990., 191. S pravom ukazuje Runje da se ne može sa sigurnošću utvrditi radi li se o jednom cjelovitom prijevodu Svetog pisma ili samo djelomičnim tekstovima koji su potrebni za liturgijska slavlja.

⁸ U Zadarskoj je nadbiskupiji nadbiskup Vallaresso ostavio dubok trag, isticao se osobito svojom graditeljskom djelatnošću: dao je iz vlastitih sredstava izgraditi zvono za katedralu, obnovio je temeljito nadbiskupsku palaču i dao je obnoviti orgulje u katedrali sv. Stošije. Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, vol. V, Venetia, 1775., 117-122; Carlo F. BIANCHI, *Zara cristiana*, vol. I, Zara, 1877., 55-56; Luka JELIĆ, »Regestum litterarum zadarskog nadbiskupa Mafeja Vallaresso (1449.-1496.)«, *Starine JAZU*, 29, Zagreb, 1898., 33-94; Zvezdan STRIKA, »'Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis ladertinae' arhidakona Valerija Pontea«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zagreb – Zadar, 2006., 81-185, ovdje: 169-170.

⁹ Usp. P. RUNJE, »Knjige glagoljaša Zadarske nadbiskupije«, 171.

¹⁰ Kratke biografske podatke donosi Petar RUNJE, »Hrvatska lirski pjesma iz Zadra 1484.«, *Marulić*, 20, Zagreb, 1987., 610-512, sada pretsak u: ISTI, *Prema izvorima*, 189-190.

Petra Kršavu (†1447.) i Deodata Veniera (†1485.),¹¹ svećenika i gradskog notara Jeronima Vidulića (†1499.),¹² zatim Pamfilija Gastaldija, nadbiskupa Poliodora Foscarija (†1450.) i druge.¹³ U susjednom je Ninu djelovao kanonik Filip de Rosatis i biskup Grgur Divnić (1475.-1523.) koji se zbog nezdrava zraka preselio u susjedni Zadar.¹⁴ Humanističko-renesansna izobrazbenost i glagoljska tradicija nije predstavljala nepremostivu prepreku za zadarsko-ninski kulturni krug nego otvorenost i suživljenost glagoljske pismenosti s latinskom. Glagoljski humanizam zadarsko-ninskoga kraja dio je općeg humanizma koji je u hrvatskim zemljama obuhvaćao intelektualne slojeve društva (klerike, pisce, velikaše, patricije, diplomate i dr.).¹⁵

Za nadbiskupa Vallaressa, koji je došao s venecijanskih laguna, predstavljala je glagoljska pismenost i glagoljska liturgija samo partikularnu tradiciju koja se protivi novom kriteriju »klasične starine«, tj. pokušaju njezine obnove. Sinodalna odluka o prostornom i vremenskom ograničenju glagoljske liturgije ukazuje na uskogrudnost i skladno se uklapa u opće crkveno-političke prilike venecijanske politike na istočnom Jadranu poslije 1409. godine i djelovanju nadbiskupa Vallaressa u samome Zadru.¹⁶

2. Sinodalna odredba

Nadbiskup Mafej Vallaresso sazvao je biskupijsku sinodu zadarske Crkve 4. prosinca 1460. godine.¹⁷ Njezini akti ili pak pojedine odluke nisu sačuvani u originalu nego fragmentarno (samo jedan jedini dio kanona »De celebratione missarum et celebrandi divina

¹¹ Usp. Eduard PERIČIĆ, »Samostan svetog Krševana kroz lik i djelovanje njegovih opata«, *1000 godina samostana sv. Krševana u Zadru*, priredio Ivo PETRICIOLI, Zadar, 1990., 79-108, ovdje: 104-107.

¹² Vinko VALČIĆ, »Jerolim Vidulić, nastariji hrvatski pjesnik Zadra«, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1, Zagreb, 1955., 81-92, te je djelomično tekst preuzeo Josip VONČINA, »Zadarski dvanesterci s kraja 15. stoljeća«, *Umjetnosti riječi*, 21, Zagreb, 1977., 1-3, 29 i d.; Marin FRANIČEVIĆ, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Zagreb, 1983., 266; Eduard HERCIGONJA, *Na temeljima hrvatske književne kulture*, Zagreb, 2004., 80.

¹³ Usp. A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 401.

¹⁴ Usp. Carlo F. BIANCHI, *Zara cristiana*, II, Zara, 1880., 217; Josip KOLANOVIĆ, »Zbornik ninskih isprava od 13. do 17. stoljeća«, *Povijest grada Nina*, 485-528, ovdje: 494, 507; Zvezdan STRIKA, »Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis' zadarskog kanonika Ivana A. Gurata«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zagreb – Zadar, 2007., 59-150, ovdje: 134-135.

¹⁵ Na ovu komponentu razvoja glagoljske tradicije u hrvatskim zemljama upozorio je Radoslav KATIČIĆ, »Korijeni i pretpostavke hrvatske renesansne književnosti«, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25, Budapest, 1979., 217-225, i od njega ju preuzima Eduard HERCIGONJA, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Zagreb, 2006., 220; ISTI, *Na temeljima*, 79.

¹⁶ Venecijanska je vlada preko biskupa u dalmatinskim komunama pokušavala intenzivnije povezati gradove sa središtem. Senat je 31. kolovoza 1413. godine odredio da ubuduće na biskupskim sjedištima ne može biti dopušten nitko tko nije Venecijanac. Šime LJUBIĆ, *Listine o odnosajih južnoga slavenstva i mletačke republike*, sv. VIII, MSHSM, 8, Zagreb, 1886., 231.

¹⁷ Velimir Blažević je slijedeći Bianchija povezo vijećanje ove sinode s godinom 1455. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, I, 26; Velimir BLAŽEVIĆ, *Concilia e synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata*, Vice-tiae, 1967., 67. Priklanjamo se mišljenju Ante M. Strgačića koji povezuje vijećanje sinode s datumom 4. prosinca 1460. godine. A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 399; Zvezdan STRIKA, »Sinoda zadarske Crkve 1647. godine«, *Croatia christiana periodica*, 29, Zagreb, 2005., 43-60, ovdje: 46, bilj. 12; ISTI, »Sinode zadarske Crkve u svjetlu povijesnih vrela«, *Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve*. Znanstveni skup o povijesti Zadarske nadbiskupije na Sveučilištu u Zadru 16.-18. studenoga 2004. (u tisku).

officia«). Radi se, dakle, o jednoj sinodalnoj odluci, o pokušaju vremenskog i prostornog suzbijanja službe Božje na hrvatskom jeziku i njezin je tekst danas dostupan u dvije verzije: originalnom sinodalnom kanonu koji je objavio Carlo F. Bianchi (1809.-1891.) i jednom neznatno promijenjenom prijepisu koji je načinio zadarski kanonik Ivan Zanotti-Tanzlingher (1651.-1732.) za svoju privatnu upotrebu.

Skoro neznatno izmijenjenu verziju u interpretaciji zadarskog kanonika Ivana Zanotti-Tanzlinghera objavio je Ante M. Strgačić (1901.-1971.). Njezin hrvatski prijevod glasi: »Svećenicima glagoljašima ili Hrvatima zabranjeno je služiti misu u bilo kojoj crkvi grada Zadra bez odobrenja nadbiskupa ili njegova vikara, koju moraju zatražiti i dobiti, osim u crkvi sv. Donata ili Presvetog Trojstva i crkvi svete Marije Velike, i to samo u vrijeme oprosta, ili kada budu pozvani da služe za dušu kojeg pokojnika, dakle onoga dana kada se pokojnik sahranjuje i u crkvi u kojoj se sahranjuje; ovo treba shvatiti tako da se ova odredba ne odnosi na spomenute svećenike glagoljaše ako budu izabrani za članove kap-tola. Prekršitelji ove naredbe kažnjavaju se dvjema librama.«¹⁸

Kada je Ivan Zanotti-Tanzlingher priređivao svoj »Epitome synodorum dioecesis Iadrensis«,¹⁹ bile su mu dostupne originalne sinodalne odredbe i on ih je prepisao za svoju privatnu upotrebu.²⁰ Učeni kanonik donosi skoro izvorni tekst, samo ga prilagođuje, ali neznatno, svojim potrebama tako da se ne bi promijenio smisao izvornog teksta.

Originalna je verzija dostupna u obliku sinodalne odredbe koju je pribilježio zadarski kanonik i marljivi povjesničar Carlo F. Bianchi (1809.-1891.)²¹ i od njega je preuzeo tekst Luka Jelić (1863.-1922.).²² Tekst prema Bianchijevoj verziji u hrvatskom prijevodu glasi: »Odlučujemo i naređujemo da se ubuduće bilo koji svećenik glagoljaš ne usuđuje ili pomišlja služiti misu u bilo kojoj crkvi grada Zadra bez našeg odobrenja ili odobrenja vikara, koje moraju zatražiti i dobiti, osim u crkvi Presvetog Trojstva (ili sv. Donata) i crkvi svete

¹⁸ »Sacerdotibus de littera slava, seu illyricis, prohibetur celebratio missarum in aliqua ecclesia sine licentia archiepiscopi vel vicarii petita et obtenta, praeterquam in ecclesia s<ancti> Donati seu sanctissimae Trinitatis, et in ecclesia s<anctae> Mariae Praesbyterorum tempore indulgentiarum tantum, vel quando vocati sunt ad celebrandum pro anima alicuius defuncti, eo videlicet die quo defunctus sepultus fuerit, et in ecclesia apud quam sepelitur; intelligendum, quod si aliquis e supradictis praesbyteris de littera slava assumptus fuerit in gremio capituli, idem intelligatur subiacere huic ordini. Transgressoribus poena librarum duarum.« Navedeni hrvatski prijevod A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, str. 399-400 i u bilj. 292 donosi latinski tekst prema: I. ZANOTTI-TANZLINGHERA, *Epitome synodorum*, 10.

¹⁹ Svoje je djelo Ivan Zanotti-Tanzlingher naslovio: »Compendium sive repertorium materiarium, sive rerum, ex constitutionibus synodalibus ecclesiae metropolitanae Iadrensis, actorum a fundatione capituli usque ad praesens saeculum habitis et emanatis, desumptum a suis originalibus existentibus partim in archivio capitulari et partim in officio cancellariae archiepiscopalis civitatis Iadrae«. Na koricama je, prema navodu Ante Strgačića, neka druga ruka napisala: »Epitome synodorum dioecesis Iadrensis ab anno 1395 ut in hoc libro«. Ovaj rukopis dospio je među spise samostana sv. Dominika, te je poslije ukinuća samostana dospio u Državni arhiv u Zadru gdje mu se danas posve zameo svaki trag. Više sam puta pokušao doći do Tanzlingherova rukopisa, nažalost, nisam do sada imao uspjeha. Voditelj arhiva gospodin Ražov usmeno mi je priopćio kako se spis najvjerojatnije zameo premda je priblježen pod rednim brojem 1189 (spisi nekadašnjeg samostana sv. Dominika).

²⁰ Prema navodu Ante M. Strgačića pribilježio je Ivan Zanotti-Tanzlingher u svojem *Epitome synodorum* da se akta ove sinode nalaze u kaptolskom arhivu Zadra (»suprascriptum (!) synodus reperitur in archivio capitulari Iadrae«). A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 400.

²¹ C. F. BINACHI, *Zara cristiana*, I, 132.

²² Luka JELIĆ, *Fontes historici liturgiae glagolito – romanae a. XIII ad XIX saeculum*, Veglae, 1906., (saec. XV), 14-15.

Marije Velike, i to samo u vrijeme oprosta, ili kada budu pozvani služiti za dušu kojega pokojnika, dakle onog dana kada se pokojnik sahranjuje i u crkvi u kojoj se sahranjuje; ovo treba shvatiti tako da se ova odredba ne odnosi na spomenute svećenike glagoljaše ako budu izabrani za članove kaptola.«²³

Ovaj navod ukazuje, kako je to već pretpostavljao Ante M. Strgačić, da su još u Bianchi-jevo vrijeme bile dostupne originalne sinodalne odredbe.²⁴ One su izgubljene, a u arhivu Zadarske nadbiskupije očuvani su samo prijepisi akta zadarskih sinoda iz 1663. i 1680. godine.²⁵

3. Kratka interpretacija sinodalne odredbe

Jedna i druga verzija sinodalne odredbe nebitno se razlikuju; one u svojoj biti prenose istu materiju i razlikuju se samo na samom početku teksta. Carlo F. Bianchi prepisao ju je doslovno kao sinodalnu odredbu dok je Ivan Zanotti-Tanzlingher samo neznatno preradio tekst za svoju vlastitu upotrebu. Na temelju sinodalnog zaključka smijemo, kako je to već pokazao Ante M. Strgačić,²⁶ iznijeti sljedeće pretpostavke:

1. U Zadru je glagoljsko bogoslužje od davnine prošireno i sam kanon ne daje nikakva povoda drugačijem razmišljanju. Sinodalna odredba polazi od konkretne situacije, a od kada je prisutna liturgija na staroslavenskom jeziku u samom Zadru, nije posve točno poznato nego se razvoj glagoljice zadarskim područjem može okvirno smjestiti u opće okvire širenja glagoljaške pismenosti i staroslavenskog liturgijsko-književnog jezika među Hrvatima.²⁷ Grad je Zadar tijekom XV. stoljeća, kako to pokazuju istraživanja Petra Runje, postao najvažnije rasadište glagoljaštva u Dalmaciji,²⁸ pa liturgijsko slavljenje službe Božje na narodnom jeziku nije bila puka rijetkost nego, dapače, svakodnevna stvarnost. U svakom se slučaju po župama diljem Zadarske nadbiskupije i susjedne Ninske biskupije slavila liturgija na hrvatskom jeziku.²⁹

²³ »Statuimus et ordinamus quod de caetero aliquis sacerdos de littera sclava non audeat, vel praesumat in aliqua ecclesia civitatis Jadrensis celebrare missarum solemnias sine nostra vel vicarii nostri licentia speciali petita, et obtenta, praeterquam in ecclesia s<antissimae> Trinitatis (alias s<ancti> Donati) et in ecclesia s<anctae> Mariae Presbyterorum tempore indulgentiae tamen, ac etiam quoniam vocati fuerunt ad celebrandum pro anima alicuius defuncti eo videlicet die, quo ipse defunctus sepultus fuerit, et in ecclesia apud quam sepeliuntur; intelligendo tamen quod in aliquis presbyter de littera slava assumptus fuerit in gremio capituli nostri, idem presbyter non intelligatur subiacere huic ordine quousque fuerit de dicto capitulo.« C. F. BINACHI, *Zara cristiana*, I, str. 132.

²⁴ A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 400.

²⁵ Prijepisi su nastali 1863. godine. (usp. Arhiv Zadarske nadbiskupije, kutija *Synodalia* – bez signature). Danas postoje samo originalna akta Zadarske sinode iz 1663. godine i ona su pohranjena u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, Ms. 843.

²⁶ A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 400–401.

²⁷ Jedan od najboljih poznavatelja ćirilometodske tradicije Franc Grivec (†1963.) smatrao je da su Hrvati došli u dodir sa slavenskim blagovjesnicima negdje između 60-ih i 80-ih godina 9. stoljeća (za vladavine vojvode Domagoja i Branimira). Franc GRIVEC, *Sveti Ćiril i Metod: slavenski blagovjesnici*, Zagreb, 1985.; usp. još i Stjepan ANTOLJAK, »Pravci kretanja Ćirila i Metodija za vrijeme njihove moravske turneje«, *Kirilometodskota tradicija vo Makedonija*, MANU, Skopje, 1988., 199–211; Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991., 26–33.

²⁸ Usp. ovdje u bilj. 2 spomenute studije.

²⁹ Usp. pregled glagoljaša koji donosi Vladislav CVITANOVIĆ, »Prilog poznavanju kulturne povijesti na za-

2. Najveći dio zadarskog klera tijekom XV. stoljeća slavio je službu Božju na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije, a nadbiskupi, koji su mahom dolazili iz susjedne Italije, nisu baš blagonaklono gledali na glagoljsku tradiciju s vlastitim liturgijskim jezikom nego su, nerazumijevajući je, bili pobornici slavljenja službe Božje na latinskom jeziku.³⁰ To nije bio samo slučaj s Zadrom nego pod utjecajem humanističkih strujanja prodire latinska liturgija sve više i više po cijeloj istočnojadranskoj obali.³¹

3. Sinodalni zaključak ograničava prostorno slavljenje glagoljskog bogoslužja u gradu Zadru. Ono se ograničava samo na dvije crkve, sv. Donata (odnosno crkvu Presvetog Trojstva) i crkvu sv. Marije Svećeničke. Slavljenje službe Božje na hrvatskom jeziku u bilo kojoj drugoj zadarskoj crkvi nije bilo posve isključeno niti zabranjeno nego je svećenik morao podnijeti zahtjev i dobiti dopuštenje nadbiskupa ili njegova vikara.

4. Sinodalna odredba ograničava slavljenje glagoljske liturgije vremenski, tj. samo na sâm dan oprosta, što znači da je svaki glagoljaš mogao tada u bilo kojoj zadarskoj crkvi »glagoljati«, i to bez nadbiskupova dopuštenja.

5. Sinodalna odredba ne zabranjuje slavljenje glagoljske liturgije u zadarskim crkvama na sam dan pokopa, tj. u onoj crkvi gdje se pokojnik sahranjivao smjela se i dalje na taj dan slaviti služba Božja na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije.

6. Među svećenicima koji su glagoljali bilo je i kanonika, što znači da se na njih ne odnosi sinodalni zaključak.³² Posve je ispravno zaključio na temelju ove odredbe Ante M. Strgačić da »su kanonici, koji su bili glagoljaši, mogli i nadalje, kao i do tada, slobodno glagoljati po svim zadarskim crkvama, ne isključujući ni stolnu crkvu«.³³

7. Sinodalna odredba o prostornom i vremenskom ograničenju službe Božje na hrvatskom jeziku uopće ne spominje crkve izvan Zadra, pa se mora pretpostaviti da je liturgijsko slavljenje na narodnom jeziku ostalo nedodiruto, tj. onako kako je i prije bilo, po župama diljem nadbiskupije i dalje se glagoljalo.

Sinodalni je zaključak zasigurno rješenje samog nadbiskupa Vallaressa koji – premda humanistički izobražen – nije bio naklonjen glagoljici i hrvatskoj riječi u zadarskoj Crkvi. Takav stav nije proizlazio iz nekakve nacionalne netrpeljivosti nego se nije uklapao u opći humanističko-renesansni pokret čiji je protagonist bio nadbiskup osobno. Glagolj-

darskom području (glagoljice)«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, vol. 6-7, Zagreb, 1960., 201-235, vol. 10, Zagreb, 1963., 309-345.

³⁰ Ukoliko se pogleda lista zadarskih nadbiskupa, tada upada u oči da su u vremenskom periodu od 1400. pa sve do 1745. godine – dakle poslije nadbiskupa Petra Matafarija pa sve do nadbiskupa Mate Karamana (1745.-1771.), uz izuzetak nadbiskupa Vicka Zmajevića (1713.-1745.) – svi zadarski nadbiskupi potjecali iz susjedne Italije. Talijansko podrijetlo zadarskih nadbiskupa ne opravdava njihovo nepoznavanje crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije jer je on bio poznat u Veneciji. Eduard Hercigonja pokazao je kako je glagoljica bila poznata u talijanskoj i francuskoj znanstvenoj literaturi. E. HERCIGONJA, *Na temeljima*, 11-56.

³¹ Tako je Gradsko vijeće grada Rijeke odlučilo 28. prosinca 1444. godine da kaptol obavlja službu Božju na latinskom jeziku. Ova se odluka obnavlja još jednom 6. veljače 1456. godine. A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 401.

³² Iz preglednog popisa svećenika Zadarske nadbiskupije tijekom 15. stoljeća pokazuje se kako je bilo jako puno onih koji su bili glagoljaši i istodobno su obnašali razne službe u stolnom kaptolu. V. CVITANOVIĆ, »Prilog«, 337-338; P. RUNJE, »Knjige glagoljaša Zadarske nadbiskupije«, 157-177.

³³ A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 400.

sko liturgijskojezična specifičnost predstavljala je jedan patikularni običaj Crkve u Zadru (i Crkve kod Hrvata) koji nije bio spojiv s renesansnim univerzalizmom i renesansnim duhom koji je Vallarosso utjelovljivao. Sinodalna odredba pokazuje se posve pristranom i uskogrudnom, očitujući spoznaju kako humanističko-renesansna strujanja nisu u svojoj biti »tolerantna« niti »demokratska« nego se pod prizmom obnove klasične rimske kulture ujedinjavao zapadno-europski kulturni krug; u takvom kontekstu partikularna posebnost glagoljske riječi nije imala mjesta. Nadbiskupov odnos prema glagoljašima simbolično pokazuje događaj kada je jedan svećenik glagoljaš bio osuđen zbog lopovluka i nadbiskup Vallarosso dao ga je zatvoriti u kavez.³⁴ Njegov postupak nije blagonaklono promatran pa je između nadbiskupa i svjetovnih vlasti nastao spor oko mjesta gdje bi se kažnjenik trebao smjestiti.

4. Umjesto zaključka

Na temelju iznesene argumentacije smije se zaključiti kako Zadarska sinoda od 4. prosinca 1460. godine nije posve dokidala liturgiju na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije, u tom povijesnom trenutku to nije bilo ni moguće nego ju je samo pokušavala ograničiti. Ona je vremenski i prostorno ograničava na dvije gradske crkve, Presvetog Trojstva (sv. Donata) i crkvu sv. Marije Velike (Svećeničke). Nadbiskup Vallarosso nije bio prijatelj glagoljske liturgije niti svećenika glagoljaša pa je pokušao preko sinode, koliko je to bilo u tom trenutku moguće, suzbijati širenje hrvatske riječi. U tome ipak nije imao uspjeha, premda će se njegova odluka kasnije na sinodama obnavljati, kako to pokazuje primjer nadbiskupa Mucije Calline (1555.-1566.) na Zadarskoj sinodi 14. i 15. rujna 1566. godine kada se u 12. odredbi misaono ponavlja zabrana Zadarske sinode od 4. prosinca 1460. godine.³⁵ Isto se tako prema glagoljci odnosio i nadbiskup Alojzije Molino (1592.-1595.) kada se na sinodi 25. rujna 1594. godine »zabranjuje hrvatskim svećenicima služiti svetu misu u bilo kojoj crkvi grada Zadra bez nadbiskupova ili vikareva odobrenja; neka im pak bude dopušteno u crkvi Sv. Trojstva i sv. Marije Velike u vrijeme oprosta, a u ostalima u vrijeme pogreba onoga dana kada se pokapa tijelo i jedino u crkvi gdje se pokapa.«³⁶ Ovi kanoni sada nemaju više klauzulu o kanonicima što ju je imala odredba iz 1460. godine, pa

³⁴ Ovaj događaj donosi Nikica KOLUMBIĆ, »Zadarski humanistički krug u okviru samostana sv. Krševana«, *1000 godina samostana sv. Krševana u Zadru*, 141-151, ovdje: 148.

³⁵ Izvorni tekst Zadarske sinode iz 1566. godine glasi: »Statuimus insuper et iuxta huius ecclesiae constitutiones et laudabilem consuetudinem inviolabiliter servari mandamus, nemini sacerdotum illyricae linguae licere in aliqua ecclesia civitatis Iadrensis missas celebrare sine nostra vel vicarii nostri licentia speciali; liceat tamen eis in ecclesia s<antissimae> Trinitatis, et s<anctae> Mariae Praesbyterorum indulgentiarum tempore. In aliis vero ecclesiis exequiarum temporibus pro anima alicuius defuncti dum vocati fuerint sacrificium altaris offerre, eo scilicet die, quo cadaver sepelietur, et in ecclesia, in qua humabitur. Aliis autem temporibus nullatenus et nullibi.« Državni arhiv u Zadru, Miscellanea III, pozicija br. 1, pag. 1-22, ovdje: pag. 9; A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 403, donosi prijevod i u bilj. 318 originalni tekst. Luka Jelić objavio je talijanski prijevod sinodalne odredbe. L. JELIĆ, *Fontes* (saec. XVI), 29.

³⁶ Latinski je tekst sačuvao Ivan Zanotti-Tanzlingher u svojem *Epitome synodorum*, 25: »Prohibetur sacerdotibus illyricis in aliqua ecclesia civitatis Iadrensis celebrari sine archiepiscopi vel vicarii licentia; liceat tamen in ecclesia sanctissimae Trinitatis et s<anctae> Mariae Praesbyterorum indulgentiarum tempore, in aliis ecclesiis exsequiarum temporibus eo die, quo cadaver sepelitur, in ecclesia, in qua humabitur tantum.« Original s hrvatskim prijevodom donosi A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 403.

posve ispravno zaključuje Ante Strgačić »da su kasnije sinode (1566. i 1594. godine – bilj. ZS) protegle i na kanonike ovu zabranu.«³⁷

Hrvatski je jezik bio svakodnevni govor zadarskoga pučanstva. Doduše, postojali su u Zadru službeni tumači za hrvatski i za turski jezik, ali onaj za hrvatski jezik, kako priznaje čak i talijansko orijentirani Angelo de Benvenuti, nije ni obavljao svoj posao.³⁸ Prevoditelj na hrvatski jezik bio je praktički nepotreban jer se stanovništvo Zadra i njegove okolice (uključujući ovdje i Ninsku biskupiju) služilo isključivo hrvatskim jezikom.³⁹ Svećenici su glagoljaši i dalje slavili liturgijska slavlja na narodnom jeziku, za njihovu službu bile su im potrebne knjige, koje su prepisivali prepisivači (scribae): »Svaki svećenik imao je za vlastitu uporabu najosnovnije knjige, a to su misal i brevijar. Bio je neobično velik broj svećenika pa možemo zaključiti da je bio i veoma velik broj rukopisnih kodeksa koji su propali i nisu do nas dospjeli. K tomu su redovnici i redovnice imali obavezu privatnih i zajedničkih molitava pa su imali knjige iz kojih se molilo.«⁴⁰ Ovaj zaključak potkrjepljuju sljedeći podatci: *Zadarski lektionar* najstariji je sačuvani hrvatski evanđelistar.⁴¹ Uz njih, prepisivana su i druga djela na hrvatskom jeziku, npr. redovnička pravila,⁴² svetačke biografije (npr. *Žića sv. otaca*, *Život svete Katarine*) i druga pobožna djela.⁴³

Zadarski su nadbiskupi mahom bili stranci iz susjedne Italije koji u svojem nerazumijevanju hrvatskog jezika nisu imali osjećaja za glagoljsku riječ i glagoljsku pismenost. Njihovo suzbijanje liturgije na narodnom jeziku nije donijelo željeni učinak nego se samo još više produbljivao jaz između nadbiskupa i domaćeg stanovništva. Taj aspekt spoznao je nadbiskup Oktavijan Gazadoro (1624.-1639.) koji 22. travnja 1628. godine podnosi molbu papi Urbanu VIII. (1623.-1644.) za razrješenje dužnosti, a kao razlog navodi činjenicu da je loša zdravlja i nerazumijevanje narodnog jezika: »Ja ne razumijem govor ovog naroda, koji skoro sav govori dalmatinski, a oni ne razumiju mene, na moju veliku žalost.«⁴⁴

³⁷ A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 401.

³⁸ Angelo de BENVENUTI, *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Milano, 1944., 199.

³⁹ Amos-Rube Filipi na temelju je izvještaja apostolskih vizitatora – Augustina Valiera iz 1579. godine i Mihaela Priulija iz 1603. godine – pokazao kako je glagoljica i hrvatska riječ bila prisutna u svakodnevnom životu Zadra, Nina i njihove okolice. Amos-Rube FILIPI, »Hrvatski govorni jezik u Zadru prema dokumentu iz godine 1603.«, *Zadar – Zbornik*, 431-441; ISTI, »Samostan i crkva sv. Marije u Zadru prema dokumentima iz 1579. i 1603.«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 13-14, Zadar, 1967., 231-266; ISTI, »Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603.«, *Povijest grada Nina*, 549-595.

⁴⁰ P. RUNJE, »Knjige glagoljaša Zadarske nadbiskupije«, 182.

⁴¹ Kodeks se nalazio sve do 1888. godine u zadarskom samostanu sv. Franje kada ga je dvorska biblioteka otkupila i od tada se nalazi u Beču. »Zadarski lektionar« objavio je Milan REŠETAR, u: *Djela JAZU*, 13, Zagreb, 1894.

⁴² Npr. »Red i zakon od primljenja na dil dobrog činjenja sestara naših reda svetoga oca Dominika iz godine 1345.«, koje je objavio Vinko PREMUDA u *Nastavnom vjesniku*, 26, Zagreb, 1928., 81-97. Prema mišljenju Stjepana Ivšića, ovaj spis nastao je negdje u zadarskoj okolici. Stjepan IVŠIĆ, »Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst 'Žića sv. otaca'«, *Starine JAZU*, 40, Zagreb, 1939., 225-251, ovdje: 247-251.

⁴³ A. M. STRGAČIĆ, »Hrvatski jezik«, 387-388.

⁴⁴ »Io non intendo il parlare di questi popoli, che quasi tutti parlano Dalmato, et loro non intendono me, con gran mio disgusto.« M. PREMROU, »Notizie archivali riquardanti la storia della Dalmazia«, *Viesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 45, Split, 1922., 43; Ante M. STRGAČIĆ, »Zadranin Šime Vitasović i kulturno-povijesno značenje njegova djela«, *Radovi Instituta u Zadru*, 2, Zadar, 1955., ovdje: 68-69; A. R. FILIPI, »Hrvatski govorni jezik«, 437.

Zusammenfassung

DIE EINSCHRÄNKUNG DER VERWENDUNG DER GLAGOLIZA
AUF DER SYNODE VON ZADAR 1460

In dieser kleinen Abhandlung wird die synodale Entscheidung über die Einschränkung der Liturgie in der kirchenslavischen Sprache (der kroatischen Redaktion) analysiert. Der venezianische Patrizier und der Erzbischof von Zadar, Maphäus Vallaresso (1450-1496) hat am 4. Dezember 1460 die Synode in Zadar einberufen; ihre Akten oder Entscheidungen sind nicht erhalten, nur ein kleiner Ausschnitt aus dem Kanon »De celebratione missarum et celebrandi divina officia«. Dieser ist heute in zwei Versionen zugänglich, die sich sprachlich nur geringfügig voneinander unterscheiden. Die Originalversion hat schon Carlo F. Bianchi veröffentlicht und die zweite hat Johannes Zanotti – Tanzlingher in seinem Werk Epitome synodorum dioecesis Iadrensis vermerkt. Die synodale Entscheidung versucht die Liturgie in der kirchenslavischen Sprache der kroatischen Redaktion für bestimmte Zeit nur auf zwei Kirchen in Zadar zu reduzieren: Die Kirche der Hl. Dreifaltigkeit (heute hl. Donat) und die Kirche der hl. Maria. Diese Entscheidung ließ sich nicht verwirklichen, da die Liturgie in lingua slava (d. h. in kroatischer Sprache) eine lange Tradition hat und in allen Pfarreien verbreitet war. Die Erzbischöfe von Zadar, Mutius Callinus (1555-1566) und auch Aloysius Molinus (1592-1595) haben diese Entscheidung auf den Synoden 1566 und 1594 noch einmal verbindlich erklärt; die Versuche sind gescheitert. Erzbischof Oktavian Garzadoro (1623-1644), der aus gesundheitlichen Gründen Papst Urban VIII. um die Entbindung von den Pflichten bat, fügte seiner Begründung hinzu, dass er die Sprache der Gläubigen seines Bistums nicht versteht. Dies ist ein klarer Beweis dafür, dass in Zadar die Bevölkerung kroatisch gesprochen hat und die Liturgie bis zur Reform des II. Vatikanischen Konzils in der Landessprache gefeiert wurde.

Summary

ATTEMPT OF SUPPRESSION OF THE GLAGOLITIC SCRIPT AT
THE ZADAR SYNOD IN 1460

In this short discussion author analyzes decisions of the Zadar synod that was held on 4th December 1460. At this diocese council archbishop Mafeo Vallaresso tried to suppress local custom of having the holy service in Church-Slavonic language. The acts from this synod unfortunately are not completely preserved but only one article De celebratione missarum et celebrandi divina officia today is known in two versions. The first, and presumably original, version was brought to us by Carlo F. Bianchi, and the second one, just slightly modified, was noted by Ivan Zanotti-Tanzlingher. The both notes deliver basically the same information, and differ only regarding the beginning of this act. Archbishop Vallaresso deeply influenced ecclesiastical life of his diocese at his time: he renovated archbishopric palace, ordered a new bell for the cathedral's bell tower, and restored organ in the cathedral of St. Anastasia. Still, even though he was a typical renaissance man, he did not care much about the specific local

tradition of Zadar and deeply rooted Croatian language. Moreover, through the synod he tried to restrain Glagolitic liturgy only to two town churches: St. Donatus (Holy Trinity) and St. Mary the Great. Similarly, a century later, archbishops of the sixteenth century also tried to suppress Glagolitic script in Zadar, for example on the synods of 1566 and 1594. However, in spite of their endeavors, as it is clearly visible from the extant sources, they did not have much success, and Church Slavonic remained an integral part of local liturgy until the reform of the Second Vatican Council.

KEY WORDS: *Synod of Zadar, Zadar diocese, archbishop Vallarosso, renaissance, Glagolitic script, Church Slavonic liturgy*